

KÁNTOR LAJOS

Birtokviszony (több évtizedes perspektívában)

Mikor érezheti magát egy kultúra birtokon belül?

Mikor érezheti magát egy író birtokon belül?

Mikor érezzük szükségét annak, hogy ilyen, a birtokviszonyra vonatkozó kérdéseket feltegyünk?

Ezzel a három kérdéssel indult az 1989-ben, a Pallas Lap- és Könyvkiadó gondozásában megjelent interjúkötet, címe szerint a *Birtokon belül? Téli beszélgetések Erdélyben*. A megkérdezettek közül a nyelvész Szabó T. Attila, a publicista-szerkesztő Balogh Edgár, a rendező Harag György és a költő Horváth Imre már nem él, nincs az élők sorában a könyvet lektoráló Czine Mihály és Sütő András sem; Kányádi Sándor, Lászlóffy Aladár, Markó Béla, Egyed Péter, Tompa Gábor és az akkor még kolozsvári, ma inkább bukaresti román prózaíró, Augustin Buzura viszont megkérdendő volna, hogy ma vállalja-e a hetvenes évek végén, a nyolcvanasokban adott válaszait.

A könyvcím mindenestre jellemző az adott időszakra, a romániai, Ceaușescu nevével jelzett diktatúra utolsó éveire. 2006 nyarán magam is meglepetéssel fedezem föl, hogy ugyanerre a metaforára (mert már csak az volt!) épült a szintén 1989-ben írt, az 1902 és 1980 közötti korszakra visszatekintő esszém, *A birtok határai*, amelyet a *Valóság*nak, személy szerint Sükösd Mihálynak küldtem el – és amelynek nem egészen a fele meg is jelent, az 1989. decemberi lapszámban. Mire a botrány (idehaza) kitört volna, az úgymond-forradalom tört ki (Temesvárt, Bukarestben, Kolozsvárt és más városokban), és ez elsöpörte az illetékes megtorló szerveket. És érthetően megszüntette a közlemény visszhangjának lehetőségét is; én is más dolgokkal (közvetlen politizálással) foglalkoztam azokban a hetekben-hónapokban, a (fél-)közleményről teljesen megfeledkeztem. A most előkerült halvány gépiratmásolatot olvasva, abban a hitben ringatom magam, hogy napjaink vitáihoz is kapcsolódva, talán érdemes a már egyértelműen történelmi gondolatmenet egészének a közlése, (újra)olvasása. Egykori szerkesztőkollégámnak, a forrásokra figyelmemet felhívó kiváló Ady-kutatónak, Bustya Endre barátom emlékének szeretném ajánlani immár a teljes szöveget.

A birtok határai

(*Hitek, vélemények [1902–1980]*)

„vannak vidékek legbelül”

Kányádi Sándor

Erdély: Tündérbert.

Talán érdemes volna történelmi, filológusi kutatómunkával meghatározni e metafora születési körülményeit, helyét, idejét, szerzőjét (?) – ami persze még nem jelentené érvényességi körének megvonását. A XX. századi köztudatba alighanem Móricz Zsigmond hozta be (vissza?) a Tündérbert történelminek vélt fogalmát, amely aztán – vagy jóval Móricz regénytrilógiája előtt? – függetlenedni próbált a történeti és az irodalomtól. Századunk utolsó negyedében már nemigen juthat eszébe bárkinek is újraérvényesítenie a ködösen-szép megnevezést; két világháború, a közties és a későbbi évek legalább a metaforizálás tekintetében óvatosságra intettek – gondolhatnánk. Ám ott is ellenkező bizonyítékokra bukkanunk, ahol a legkevésbé várnák. Ki gondolná például, hogy egy Párizsban, 1927-ben megjelent tanulmánykötetben (amely, elég fantáziátlanul, a *Tanulmánykötet* címet viseli) *Erdély* címszó alatt lényegében a tündérbert kortársi képét vázolja föl valaki, „egy lassan pergő, széles, mély látású, egy valósabb, belsőbb értékelésű világszemlélet, egy tökéletesebb vallás” vállalását, szemben a rohanó világgal? Mert ezt teszi a székelyudvarhelyi származású Csanády György a Párizsi Magyar Akadémia többek között Bányai Kornélt, Féja Gézátt és Jancsó Elemérett felvonultató kiadványában, a programadó Ajtay Miklósnál anyagszerűbb, de ugyancsak tagadhatatlanul romantikus hangvételű eszme-futtatásában. Íme egy hatvankét esztendővel ezelőtt lelkesen, bizalommal papírra vetett illúzió: „Spengler megrokkant Európájában Erdély az utolsó emlékezése az ember ifjúságának. Erdély a gyermeki bizalom, a hinni tudás, bátorság, kacagás, tetterő, jóakarát, minden, ami az emberiség arcáról már rég lekopott.

Erdély Európa orgonájának vox humanája.”

A távolság, a nosztalgia, a költői képzelet vagy a jól hangzó publicisztikai fordulat keresése íratott le ilyen mondatokat? A keresése annak, amit az illető – a sok ezer, tíz- és százezer illető (1989-es becslés, adat) útközben valahol elveszített, és amit legalább így vél megőrizhetni mégis. Az emlékezéssel, idealizálással – miközben tudja, érzi, hogy a tündérvilág, a mesevilág elmúlt. „Az a döcögő lajtorjásszekér, Erdély egy örökké külön világ volt, ebben a világban. Egy forduló volt a két világfolyam, Kelet és Nyugat összeágazásán, zivatarok s nehéz telek kivájta kis öböl, amelyben fennakadva rengett, kerengett beléhullt falevél, pozdorja, könnyeső, vérhab, mosoly szivárvány. Öböl, amelyet a havasok megközelíthetetlen és áthághatatlan falakkal zártak körül. Mindegyes Erdély az a kis Torockó falu

volt, amelynek sajátmagán kívül soha sem volt szüksége semmire, senkire, amelyből nem vágyott el senki, soha, sehová. Mely idegen nációval nem elegyedett, mely minden kenyerét, minden kultúráját és minden fényűzését abból a földből vette, amelyen élt. Európa kellős közepén így élni: ez volt az isteni tréfa, a nagyszerű anakronizmus.”

Anakronizmus (volna) nem csupán az itt (Csanády által) felvázolt önellátó, zárt öböltársadalom, hanem a hit is, hogy ez Erdélyben még létezik, jellemzően létezik. Hogy akár 1927-ben így lehetett. Természetesen nem a budapesti rádiós és szerkesztői pályát befutott, elfeledett (1952-ben elhunyt) lírikussal akarunk megkésett vitát folytatni. Az esetleges, ám szimptomatikus példából kiindulva, egy illúzió e századi történetéhez hordjuk az adatokat, érveket és ellenérveket, mintegy nyolcvan év erdélyi magyar irodalomtörténetében, a sajtó és a könyvkiadás elfeledett vagy csak részlegesen számon tartott, félig bevallott múltjában tallózva – azzal a meggyőződéssel, hogy az ittlét alapkérdéseiről szólnunk, akaratlanul is. Vagy inkább akarva. A XX. századi Erdélyhez kötött, korszakmeghatározó, illetve korjellemező írói életművek (Ady, Tamási Áron, Kós Károly, Szabédi László) fő motívumainak, folyóiratok (*Nyugat, Erdélyi Heliikon, Termés, Korunk*), újságok és hetilapok (*Ellenzék, Brassói Lapok, Független Újság*) jelentős megnyilatkozásainak, akcióinak vagy éppen programjának közelébe kerülünk bő idézetekre építő tallózásunkkal (amely nem csupán előkészítője, de következménye is több évi irodalomtörténeti vizsgálódásnak, elemzésnek és összegezésnek). Csomópontokból kiindulva vagy hozzájuk érkezve, erdélyi, illetve az erdélyi fórumokon megszólaltatott írók és publicisták magyarságtudatát a szűkebb és tágabb haza, a szomszédság, Kelet-Közép-Európa viszonylatában mérlegeljük. Nem feledkezhetünk meg ugyanis arról, hogy egy ilyen térségben „a birtok” több jelentésű, különböző oldalakról közelíthető meg. Reális történelmi kép csak e megközelítések szembesítéséből alakulhat ki – erre azonban az érdekeltek ma még nemigen mutatkoznak érettnak. A (változó?) magyar Erdély-szemlélet mellet behatóan ismernünk kellene legalább a románt és (a szász meg sváb lakosságnak a magyarénál korábban megkezdődött, veszélyesen gyors fogyása ellenére) a németet. De hiszen objektíven és kritikusan-önkritikusan a magyart sem ismerjük! Holott a józanító – történelmileg egyedül elfogadható – megközelítés, a romantikától megtisztított tárgyismeret lehetne egy emberi jövő alapja a Keleti- és Déli-Kárpátok karéjában.

Nem Tündérkert, külvilágot és keveredést nem ismerő „kis öböl” – de talán egy új hinni tudás, a mai nemzetiségi (kisebbségi) letargiával szakító cselekvőképesség újra lakható otthona. Legalábbis csírája, reménye egy ilyen otthonnak.

ADY-SZÓZATOK, ADY-ÁTKOK

A kolozsvári *Ellenzék* 1919. január 29-ei száma gyászkeretes szerkesztőségi cikkben számol be Ady Endre haláláról. „A régi prédikátorsarj új idők prédikátora lett – írja a népszerű napilap –, szinte politikus, szinte a mindennapok porondján küzdő, de szava mégis átfogja az egész emberiséget, s költészete elmúlt és új jövőre készülő évszázadok históriai megnyilatkozása lett.

Most, midőn a napok eseményeinek lázában e pár szóval elbúcsúztatjuk Ady Endrét, nincs szavunk, időnk, hogy rámutassunk arra a nagy hatásra, melyet Ady tett. A magyar irodalom megújhodását jelzi e név, új idők új hangját.”

Szarajevó, az őszirózsás forradalom és Gyulafehérvár után, (egy nap híján) öt hónappal Versailles s nem egészen egy évvel Trianon előtt láttak napvilágot e sorok. Nem tudjuk, ki fogalmazta őket, pontosságukat azonban ma sem vonja kétségbe az irodalomtörténet. Időközben – ahogy már Ady életében is – sokféle értelmezési kísérlet, torzítás zavarta az életmű teljes birtokbavételét; messze vezetne (noha témánktól nem volna idegen!) ezeknek összefoglalása, jellemzése. Itt csupán arról ejtsünk szót, ami évtizedeken át, mondhatni napjainkig, háttérbe szorult; arról, hogy az Ady-életmű egyik kulcsszava: Erdély. Alighanem ugyanolyan súlyú, mint Párizs. Ám míg az utóbbit ismételten és behatóan elemezték, Ady Erdélyét és Erdély Adyját még csak töredékesen látjuk. Hányan tudják például, hogy az alapversnek számító *Intés az őrzőkhöz* (1915) milyen szöveggörnyezetben jelent meg a *Nyugat*-ban? Márpedig az „Őrzők, vigyázzatok a strázsán”, „Az Élet él s élni akar” vagy „Az ember Szépbe-szótt hitét” sorainak jelentését az ugyanabban a *Nyugat*-számban, a Figyelő rovatban közölt két, nyúl farknyi Ady-cikk ismerete nélkül nem lehet megfejteni; közülük az egyik A magyarság háza címet kapta, s a Bernády György kezdeményezésére épült marosvásárhelyi Kultúrpalotát és építőjét köszöntötte, tizenegy prózasorban. („Ez lesz, ha a Sors úgy akarja, a magyar menedék, dús és takaró. Itt fogjuk őrizni magunkat mi, magyarok, kik egymás ellen annyit vétettünk.”) Nyilván számos más versmotívumot is hasonlóképpen lehet levezetni az Ady-publicisztikából, illetve a korabeli események „lázából”.

Amint azt a *Huszádik Században* 1911-ben maga írta, Ady Endre „olyan erdélyszéli”, partiumi, szilágysági volt, de már gyermekkorából magával hozta az Erdély-nosztalgiaát. Más kérdésben sem, itt azonban éppenséggel nem tudott közömbös maradni, bár igyekezett megőrizni objektivitását. „Tudják, akik egy kicsit ismernek, hogy magamról a buta nacionalizmust régen letörültem, s a nacionalizmusom: kétségbeesett alkudozás sorsom és a között, ami már a legtöbb internacionalizmusnak is fölötte jár.” Ez a szabadkozás (a *Huszádik Század* idézett cikkében, *S ha Erdélyt elveszik?* cím alatt) jelzi a két végletet, amellyel a mindenkori bírálók operáltak. Adyt – számtalan publicisztikai állásfoglalásának elhallgatásával, magatartásának, költészetének egyoldalú megvilágításával – a legutóbbi időkig inkább internacionalistának állították be, a „Dunának, Oltnak egy a hangja” szellemében. Holott ezek a verses vagy politikai-publicisztikai megnyilatkozásai nem egymás ellen kijátszva, hanem együtt adják (mondjuk 1903 és 1918 között) az igazi Adyt, Ady Endre valós Erdély-, magyarság- és Kelet-Európa-képét. Az utoljára háromnegyed, illetve fél évszázaddal ezelőtt (újra)közölt Erdély-vallomásában a költő a társadalmi haladás s a nemzetiségi kultúra szempontjait figyelembe véve ítéli meg Erdély történelmi szerepét – nyilvánvalóan a magyarság oldaláról: „Úri bűnei talán Erdélynek is szörnyűek voltak, Werbőczy-szelleműek, mint a Habsburgok magyarországi, kegyelt és törökmentes nagyurainál, de igaz, saját kultúrára az az Erdély iparkodott, melynek románjai például bibliafordítást magyar feje-

delmek által kaptak. S talán az új s ma már könnyen érthető Amerikán kívül, ha a régi, keresztény Kelet Róma-ellenes s csoportos lázadásait leszámítjuk, sehol a szektáknak, tehát a lelkek forradalmának bujább talaja Erdélynél nem volt. És Erdélynek, a kicsi Erdélynek a magyarországi török hódoltság idején több lakosa volt, mint az úgynevezett, s nem volt Nagy-Magyarországnak.

Elpirulok a magam, látszó, romantikájától, de leírom, hogy Erdélynek külön lelke van, s fenyegető, brutális, de vajmi lehető térképváltoztatások két emlőről szakítanáknak le két ikergyermeket, a magyart és a románt. A szász megél vagy elpusztul magától is, eddig se csinált mást, s az ő ügyük hasonlatos volna az oroszországi német kolóniákéhoz. De mi, magyarok s az erdélyi románok gyökereinkkel lennének kiszakítva, mihelyst ez az őrült militáris világ, melyet ma még a szociáldemokrácia legáncsolni képtelen, diplomaták diagnózisa szerint kezd gyógyítani bennünket.

Rongyolt és csaknem reménytelen fajtának tartom a magyart, pláne hogy demokratizáló forradalmába beleordított, tiport a nagy kultúrájú rontás, a háború. Mai, barbár csodák idején el tudom képzelni azt is, hogy Erdély hamaros megvalósulása lehet tüzes vad álmodnak, mik nem minden alap nélkül kísértének az alsó Kárpátok alatt. De a dilemmás Erdéllyel évszázadok maraszaló szellemét lázítja föl a vad hazapolitika, s hazátlanná tenne két szerencsétlen s minden más, nemes föl szabadulásra joggal váró nációt.

Beszéljünk-e a Romániába olvasztandó magyarságról, melynek, ha lehet, rosszabb, embertelenebb s főképpen otthontalanabb sorsa volna a mai erdélyi románokénál? Minden további kérdést és választ átengedek azoknak, akik nem olyan nagy sovíniszták és politicienek, mint én, kinek csak Erdély-babonája túl nagy talán, de kinek Erdély egyetemes nyomorúsága fáj.”

A költő múltba és jövőbe tekintő látomása (melynek jó harmadát idéztük) természetesen szembesíthető a mával, reálisan megítélni azonban saját talajáról, az 1912-es évből lehet. Innen is, onnan is nézve, a hiteles diagnózis és az illúzió keveredik benne. Mindenesetre, „a dilemmás Erdély” képe a századvég hamis, önmegnyugtató és így önbecsapó ország- és nemzetszemléletével szemben józanító magyarságtudatra vall, jóllehet a románság törekvéseit illuzórikusan ítéli meg. Azért csodálkozhatunk ezen, mert már 1903-ban leírta a *Nagyváradi Napló*-ban (A cseszori háború): „A seregek szemben állnak. Iszonyú seregek. Trajának és Attilának népei.” A *Budapesti Napló*-ban pedig, 1905-ben (Se treasca) a román etnográfiai társaság akciójáról, Magyarország román helységcím-tárának készülésétől számolt be, „a magyar nemzeti gondolat fényes páncélú vitézei”-t igyekezve ráébrésztetni a valóságra. Amelyet viszont ő maga sem tud elhinni; bizonyosság rá, az említett (1915-ös) két jegyzet mellett, a Levél Teutsch barátomhoz (*Nyugat*, 1913. november 16.).

A legismertebb – vagy talán a legfélreismertebb? – e témakörben Ady több éven át tartó levélváltása, disputája Erdély korabeli reprezentatív román lírikusával, a későbbi bukaresti fasiszta miniszterrel (és a csucsai Boncza-kastély majdani urával, az Ady-versek meg Madách fordítójával): Octavian Gogával. Hosszabb és

bonyolultabb (politika- és irodalom-)történet ez, semmint hogy itt felfejthető volna. Mindenesetre szükséges kiegészíteni azt a félrevezető féligazságot, amelyet többek közt a *Poéta és publikum* című 1967-es publicisztikai gyűjtemény is táplált (Balogh Edgár szerkesztésében), a Goga Octavian rabsága címmel reprodukált „szelíd, új jegyzet” kötetbe illesztésével (a folytatás jelzése nélkül, mindenfajta kommentár megkerülésével). Való igaz, hogy a már 1909-ben Ady-verseket románra fordító, 1912-ben nemzetiségi izgatás címén egyhavi fogházra ítélt Gogát a budapesti Kozmutza-szanatóriumból Ady meleg hangon üdvözölte („Mikor Goga Oktáviánt, a románok nagy költőjét Szeged úri börtönében traktálta a hivatalos magyar vendégszeretet, üdvözlétem küldtem Szegedre”), s a „testvéri üdvözlétem a testvérnek”, a „nemes harcosnak” a *Világban* nyilvánosan is megismételte. Ugyanilyen hangsúlyos azonban a maga sorsának és magyarságának szembesítése az irigyelt Goga „diadalmas” börtönbe vonulásával: „A Goga Oktávián rabsága irigyelhető élet és szabadság volt, s az én magyar sorsom szomorúság, halál és utálat.” Ez egyrészt felfogható, kétségtelenül, a *Magyar jakobinus dala* folytatásának, de – a következő, élesebben fogalmazott levelek ígéretének is. Amikor Goga antiszemita érveléssel támadja meg a magyar irodalmat, Ady – nem vonva meg szeretetét költőtársától s még kevésbé a románságtól – ugyancsak élesbe fogalmaz. (Olyannyira élesbe, hogy Ady Endre 1977-ben három kötetben, Budapesten, Vezér Erzsébet által sajtó alá rendezett Publicisztikai írásai közé sem válogatták be a *Nyugat* 1913. május 16-i számában közölt „Disputát”.) Goga Oktávián vádjai című jegyzetét a *Nyugat* vezető költője a maga elfogulatlanságának, pontosabban pozitív előjelű elfogultságának felemlítésével indítja („Ismeretes, majdnem fanatikus román-barát vagyok, s ezt tudja s talán elhiszi nekem híres-neves román kollegám és jó barátom, Goga Oktávián is”), hogy aztán a Goga-féle vád ellen érvelve annál gátlástalanabban mondhasa a maga igazát. Ady a vádaskodás okát az irigységben véli megtalálni; és hogy megértesse, mire gondol, felvázolja a két alaphelyzet szerinte jellemző képét. „Hát először is tudni kell, hogy Romániában s Bukarestben, melyek mégis csak minden románok eddig teljesült vágya, valami olyasféle világ van, mint nálunk Mokány Berciék aranykorában. Az arisztokrata leköpi a dzsentrit, a dzsentri a polgárt, a polgár a parasztot, a paraszt a kutyát, a kutya a zsidót. Nincs kedvem itt a románok legszebben fejlett antiszemitaságához magyarázatokkal szolgálni, talán majd máskor, de a román zsidógyűlölet majdnem bizáncian szép.” Ezzel szemben Ady nem a maga Gogától dicsért „szittyaságos voltával” büszkélkedik, hanem a következőkkel: „Bizony ez a furcsa Magyarország egy kicsit mindig Európával élte az életét, a keresztes hadjáratokon, protestántizmuson, franciás forradalmon keresztül egészen a szocializmus testes, izmos való valóságáig. Szerencsénk vagy átkünk: nemcsak keresztül-kasul hatott, de át- és áthasogatott bennünket a legnagyobb civilizációk minden kilüktetése. Nem mondom, hogy elképzelhetetlen, de egyelőre szédítően nagy, színesen gazdag a mai románságnak a mi intellektuális kultúránk, főképpen pedig vakító, tehát bosszantó is.” Bő hetvenöt év távlatából igaztalannal tűnik az utolsó mondat ítélete – ám próbáljuk Ady korába helyezni a mondottakat. Azt is, amit mint Magyar-

ország polgára s a nemzetiségek jogainak védelmezője fogalmaz meg: „Nem esküszöm meg, hogy a romániai katonaság nem veheti el valahogyan, egyszer, tőlünk Erdélyt, de magyarságunkat s ennek termő lélek-ligetét le nem bocszorolhatja soha. Gyönyörű lehet az a hivatásérzés, amely Romániáé és a románságé lehet, de a mienk se kutya, s szép, nagy emberi passzió valószínűleg, mert idegenektől tud elhódítani magának fanatikusokat. Egyelőre pedig az igazibb román kultúra Magyarországé, s Goga is a mienk, malgré lui, és ezt se szabad elfelejteni.”

Ha ez az Ady-szöveg akkor oly sértőnek hatott volna, aligha kapcsolódik be a magyar–román sorskérdések e vitájába 1914-ben Emil Isac, a kolozsvári román költő és közéleti ember, s nem ír le egy ilyen mondatot a nyílt leveleket közreadó magyar poétáról: „Áldja meg a természet önt, Ady Endre, amiért himnuszba szedte egy új kor álmát – amiért a latrok és kalmárok ezrei ellen pálmát nyújt az én szegény, havasi népemnek.”

Isac idézett szavai, igaz, már egy másik Ady-publicisztika, a *Világban* 1914. január 25-én közzétett, szintén Gogának címzett levél visszhangjához tartoznak. Ady a *Magyar és román* című eszme-futtatásban – a magyarországi román kisebbségi vezetők Tiszával, illetve Béccsel egyezkedni próbáló tárgyalásaihoz kapcsolódva – a század eleji magyar progresszió reményeit és ábrándjait szövegezi lírai prózába. „Magyar szól a románhoz, rét az erdőhöz, de patrióta a patriótához, ember az emberhez és poéta a poétához, tisztelt barátom, Goga Oktávián.” S egyetemesebb érvénnyel (és illúzióval) ugyanez bővebben, más nézőpontból: „Lant és Parittyá illik költőnek és királynak, szeretem, hisz én is azt csinálom, hogy élsz, dalolsz és harcolsz, de szabad-e nekem azt gondolnom, hogy költő állhat orvgyilkosok közé? Tették és tegyék ezt meg pápák, pátriárkák, császárok és kiskirályok, Machiavellik és zsoldos kisgonoszok. Poéta gyilkolhat, ha szeret, de gyilkosokkal nem cimborál, s ha ki poéta s csillogó, beteg buborékvárában nem él, még fájának szerelméért sem lesz egy másik nemzetfajtának társaságba szegődött ölöje.”

Mínthogy nem Goga és nem is a román nemzeti törekvések alakulásának tárgyalására vállalkozunk, hanem arra, hogy Ady publicisztikájában tallózva villantsuk fel költőnknek Erdély sorsától el nem választható magyarságtudatát, fölösleges volna megpróbálkoznunk részletezni az újabb egy év (1914. január 25–1915. január 24.) alatt történeteket. Tény, hogy az Erdélyt magáénak akaró és tudó modern nagy román államért minden eszközzel harcoló Octavian Goga a hozzá intézett újabb (utolsó) Ady-szövegben már csak az alcímben szerepel „román barátom”-ként; a Levél helyett Gogának (szintén a *Világ* hasábjain) amolyan „elbocsátó, szép üzenet”, amelyben a Magyar jakobinus dalát újragondoló Ady fájdalommal nyugtázza a szakítást az „óromantikus” román poétával. A magyarsággal a megegyezést nem kereső, a nemzeti gyűlölségszítás és erőszak útjára lépő politikus további pályájának ismeretében profetikusnak nevezhetjük a Gogát még egyszer megszólító Ady-üzenet zárómondatait: „Nem vagyok büszke arra, hogy magyar vagyok, de büszke vagyok, hogy ilyen tébolyító helyzetekben is megsegít a magam letagadhatatlan magyar magyarsága. Terhelten és átkozottan e levethetetlen magyarságtól, azt üzenem Gogának Bukarestbe, hogy nekem jobb dolgom

van. Egy nemzet, aki súlyos, shakespeare-i helyzetben legjobbjai valakijének megengedi, hogy embert lásson az emberben, s terhelt teli magyarságával a legszigorúbb napokban is hisz a legfölségesebb internacionalizmusban, nem lehetetlen jövőjű nemzet. Amelyik nemzet ma internacionalista fényűzéseket engedhet meg magának, nyert ügyű. Igazán nem jó magyar poétának lenni, de higgye el nekem domnul Goga, hogy lelkiismeretet nem cserélnék vele.”

Szakítsuk itt meg az adys igék, szózatok és átkok idézését, hogy a messze hangzó, nemzedékek tudatát alakító hitek és illúziók közvetlen előzményeire lapozzunk rá (többé-kevésbé elfeledett erdélyi könyv- és újságdalalakon), s onnan tovább, tegnapok és holnapok árján kutassuk a „birtok” határait.

ALULRÓL ÉS FELÜLRŐL

A „sírás és panaszkodás”, a „panaszkodás és hit” (Ady: *Ismeretlen Korvin-kódex margójára*, 1905) e metaforikus vagy költői módon személyes kinyilvánításaival párhuzamosan, sőt még korábban is a „próbáljuk Erdélyt folytatni, hátha lehet” behatóbb vizsgálat tárgya is volt különböző fórumokon. Szimptomatikusnak mondhatjuk ugyanakkor, hogy a közvélemény észrevétlenül hagyta ezeket a kollektív és egyéni megnyilatkozásokat.

Vágjunk a sűrűjébe. Érdemes volna végigböngészni a korabeli sajtót (nem csupán a helyi, hanem a legolvasottabb központi lapokat), hogyan visszhangozták például az 1902-ben Csík vármegyében, Tusnádfürdőn megrendezett Székely Kongresszus vitáit, a könyvalakban is hozzáférhetővé tett kérdéskomplexumot. A hangvételeben gyakran romantikus, múlt századi frazeológiájú előadások tényanyagát, az egyes (gazdasági ágazatok, közművelődés, szociológiai területek szerint tagozódó) szakosztályokban elhangzott fejtegetéseket vajon figyelembe vették a döntéshozók, illetve a társadalmi bajok orvoslására, a kérdések és válaszok újragondolására hivatottak? Pedig országos hírű politikusok, képviselők, akadémikusok, közigazdászok, a gazdasági és közélet felelős emberei vettek részt a háromnapos tanácskozáson, melynek középpontjában (gr. Desseffy Aurél, az Országos Magyar Gazdasági Egyesület elnökének, a kongresszus díszelnökének szavaival) „az utolsó öt évben immár kalamitássá vált” kivándorlás okainak vizsgálata állott. Bedő Albert, a tudós erdész és jogász, a Székely Egyesület elnöke az ország különböző helységeiben (Miskolc, Siófok, Temesvár) megrendezett tanácskozások után ezt a székelyföldit lelkes-hazafias bevezetőjében így határozta meg: „A kongresszus dolgozni jött annak a népnek mentésére, melyet az isteni gondviselés azért állított e helyre, a székelyek földjére, hogy benne és a kebeléből másfélezer év óta fel-feltörő ősi erőben, itt a régi Etelköz legközelebbi magyar szomszédságában, kiapadhatatlan forrást alkosson annak a magyar nemzetnek örökké való éltetésére, felfrissítésére és erősítésére, melyet a népfajok életének és elmúlásának sorsát természeteszerű következetességgel intéző örök törvények, a Duna általa elfoglalt keleti vidékének gazdasági művelésére és uralmára s a kelet-európai népek kulturális fejlődésének is védelmére és segítségére rendelték!” A birtokon belüli alapállásából

előadott, ugyanakkor a birtokvesztés veszélyét legalábbis felvillantó elnöki beszédnél súlyosabbak voltak a szakosztályi előterjesztések; a protokolláris udvariaskodások, a hazafias szólások itt-ott a szakelőadásokban és hozzászólásokban is feltűntek, fő jellemzőjük azonban az adatszerűség, a reális helyzet és az előzmények felvázolása. A székelység saját történelmének, sajátos élet- és birtokviszonyainak, ősi (határőrző) funkciójának számbavétele nem ünnepi hangulat kialakítását, hanem a vele lényegileg ellentétes jelen tudatosítását volt hivatott szolgálni; azt, hogy „ez a nagy kérdés, a székelykérdés szintén a kivándorlás kérdésének csak egyik ágát képezi, de összeköttetésben lévén nagy kulturális, társadalmi, nemzeti és közgazdasági kérdések egész seregével, könnyen meg nem oldható” (Dessewffy).

Az őstermelési (mezőgazdaság, erdőszet, bányászat), az ipari, kereskedelmi, munkaiügyi, értékesítési és közlekedési, a birtokpolitikai, adó- és hitelügyi, a közművelődési és közegészségügyi, a kivándorlási és fürdőügyi szakosztályok egyaránt a székelység elszegényedését, az Amerikába és főként Romániába (utóbbiba immár – 1902-ből nézve! – egy évszázada) irányuló kivándorlás gyakorlati oldalát és következményeit elemezték. A községi gazdálkodás rendezésével, az adórendszerrel foglalkozó gróf Bánffy Miklós (harmincvalahány esztendő múlva a korszakos *Erdélyi történet* című regénytrilógia szerzője) a kisbirtokosok, a napszámos munkára kényszerülő háztulajdonosok le-sújtó, kilátástalan sorsát elemezve jutott el e felkiáltáshoz: „Már most, ha tekintetbe vesszük, hogy [...] éppen ezen háromszorosan és aránytalanul terhelt népre nehezedik a községi pótdadók egész súlya, akkor csak azon lehet csodálkozni, hogy van még ember falvainkban, hogy még oly erős a hazai föld szeretete, hogy még nem vándoroltak mind ki az idegenbe.” László Gyula marosvásárhelyi iparkamarai titkár a székely kivándorlás múltját és jelenét átfogó romantikamentes freskóban kitért a romániai asszimilációra, a kivándorolt székely metamorfózisára. „Akaratlanul is magával ragadja az a nemzeti felpeszülés, mely Romániát pár évtized alatt magasra emelte, és midőn ezt bámulja, megfeledkezik saját hazájáról, és román szeretne lenni. Fitogtatják is elegenden, hogy ők jó románok, különösen az ott felserdülő ifjúság már letagadja magyarságát.” A mintegy 200 000-re becsült, magát még magyarnak valló kivándorolt (ebből, László Gyula szerint, kb. 100 000, Barabás Endre becsléséhez igazítva 60–70 000 moldvai csángó) politikai jogairól, illetve jogfosztottságáról, az anyanyelvi iskoláztatástól és istentisztelettől elzárt helyzetének következményeiről tényszerűen számolt be a kongresszus.

Különös figyelemre méltó egy székelykeresztúri polgári iskolai tanár, Barabás Endre okadatolt előadása (*A romániai magyarok helyzetének javítása*). Barabás meglepő, kellőképpen máig sem tudatosult összefüggésekre mutat, már az előző korszakokból. Például: „Míg Románia török fennhatóság alatt állott, s hazánkhoz is több érdekszál fűzte: addig a román nép, de különösen a bojárság sora, az itthon gyakran politikailag üldözött magyarok közül sokat felvett, asszimilált. Nem található társadalmi réteg Romániában, melyen felismerhető ne volna ezen mély és belső felszívódásnak nyoma. Mélyebb politikai okai vannak annak, hogy az erdélyi magyarság, de különösen a székelység mindig inkább vonzódott a török és a neki

hódoló Moldva- és Oláhország felé, mint az ún. kultúrát terjesztő németiség felé.” 1886-ban – jelzi Barabás –, amikor a román határt elzárták Erdély elől, „több ezer iparos tette át lakóhelyét Romániába, és ez volt akkora vérvesztesége a magyar fajnak, mint a Bukow-féle Siculicidium.” A madéfalvi veszedelem egyszeri tragédiája mellé így rajzoltatik fel a gazdasági-társadalmi bűnök és mulasztások okozta folyamatos veszteséglista. („Az évtizedek óta hivatalosan tagadott székely kivándorlás tehát oda fajult, hogy az összes hazai székelység fele számának megfelelő magyarság él Romániában.”)

Barabás Endre kritikája mindkét oldalnak szólt. Vádlón jelentette ki, hogy a kivándoroltakról a magyar nemzet megfélemedezett, legfeljebb egy-egy lelkes férfiú utazott végig közöttük, „de arra példát már nem mutathatunk fel, hogy a hivatalos Magyarország bár egyszer is tudomást vett volna róluk”. Objektív összefoglalóját a szerző szembesíti egyrészt a magyarországi románok közjogi helyzetével, másrészt az európai kisebbségvédelemmel; ebből következik a saját kormányához intézett figyelmeztetés: „Ha azt kívánjuk, hogy a magyar nemzet kormánya és képviselote tegyen meg annyit a külföldön élő magyar honpolgárokért, mint amennyit Európa bármely más szabad nemzete megtesz, azt hiszem, túl követelők nem vagyunk.” Hogy erre milyen nagy, égető szükség lett volna, lemérhető a másik oldal bemutatásából. A századelőn minden román állampolgárt román anyanyelvűként tüntettek föl. A Romániába kivándorolt magyarok jelentős részének a jogi helyzete rendezetlen maradt. A kizárólag Bukarestben működő magyar nyelvű – református – iskolában 1902-ben a román történelmet és román földrajzot kötelezően románul tanították – és nem taníthatta e tantárgyakat, valamint a román nyelvet magyar tanító, még ha képesítve volt is rá. Barabás idézte a ma már klasszikusnak számító román író-történész-nyelvészt, Bogdan Petriceicu Hașdeu, aki az *Aparărea Națională* (Nemzeti Védelem) című lapban így reagálta le egy magyar hetilap megindulását Bukarestben: „A köztünk élő magyarok is elkezdenek mozogni és szervezkedni. Elképzelhető a veszedelem, ha ez a szellem a magyar ügynökök által fel fog ébresztetni a bákói és románkerületi magyar falvak lakosságában, kik még nem elég jó románok” (B. E. fordítása). Mindezek összegezeképpen olvashatjuk a kétségkívül éles ítéletmondást: „A romániai magyarság közérkölcsei viszonyai képezik a magyar nemzet egyik legsúlyenteljesebb szegényfoltját”

Kevéssel a Székely Kongresszus után újabb esemény ad alkalmat a magyar–román-viszony s azon belül Erdély jelenének és jövőjének elemzésére, legalábbis publicisztikai szinten. Kolozsvárt 1906-ban Stief Jenő és társa könyvsajtója révén juthatott el az olvasóközönséghez a *Magyar tanulságok a bukaresti kiállításról* című szerény kötet, bizonyos Középpajtai Barna Endre munkája, amelynek az ad súlyt, hogy előszavát („Nálunk Romániában” alcímmel) dr. Apáthy István, az európai hírnű zoológus professzor, publicista – 1918 őszén, tél elején, majd a kolozsvári Nemzeti Tanács elnöke – jegyezte. Maga a törzsszöveg, Barna Endre leíró és értelmező értekezése legfeljebb tényközlései révén érdemel ma figyelmet; ugyanerről a témáról, az 1906-os bukaresti kiállításnak a román nemzeti öntudat és nemzeti egységtörekvések érvényesítésében játszott szerepéről Jancsó Benedek sokkal összefogottabban tájékoztatót. (Jancsó 1920-as könyve nyilvánvalóan eltér az újabb,

mértéktartó tudományos fogalomhasználatról.) Mindenesetre érdemes egy-két mozzanatot föleleveníteni a század eleji bukaresti nemzeti kiállításról, amely átfogta az egész (tehát az akkori Románián kívül is nagy számban élő) románságot. A kiállítási parkba vezető diadalkapun három évszám volt olvasható: 106 (Traianus meghódítja Dáciát), 1866 (Károly király trónra lépése) és 1906 („a kiállítás éve, Károly király uralkodásának negyvenedik és a román faj keletkezésének 2000. évfordulója” – írja Jancsó Benedek). A többi európai országtól eltérően, Magyarországon neve nem szerepelt a kiállítási pavilonon, amely az erdélyi románok életét mutatta be; csak annyit írtak ki: „Románii peste hotare” (A határokon túli románok). A kiállításra mindenfelől sereglettek a látogatók, így természetesen Erdélyből is. A Brassó környéki románok tiszteletére adott lakomán Delavrancea, jeles történelmi drámák szerzője, civilben ügyvéd és politikus, így nyilatkozott: „Minket a közös jövő egyesít. Szűnjön meg jövőre közöttünk és közöttetek minden egyenetlenség. Ez a mi fennmaradásunk törvénye. Arra azonban ügyeljünk, hogy nemzeti kérdésünket ne kompromittáljuk Európával szemben. Tudja meg mindenki, hogy ezért a kérdésért mindnyájan lelkesedünk. A nagy boérok utódai, mint Cantacuzino is, a paraszt földművesek utódai, mint magam is, a nemzeti kérdésben vállalkozunk a lehetetlenre is, hogy ez a kérdés lehetővé váljék. A nemzeti kérdést minden román olyan fontosnak tekintse, hogy egy politikus se maradhasson meg helyén, ha nem kél a nemzeti ügy védelmére” (Jancsó Benedek közlése).

A nemzeti ügy védelmére kelt – a másik oldalon – Apáthy István, ám oly heves elfogultsággal, ami nemcsak korabeli, hanem jóval későbbi (közelebbi), ellenkező oldali elfogultságokkal hangzik össze. Apáthy az államnemzeti felfogásból indult ki, mely szerint minden magyar állampolgár magyar („Ti nem vagytok magyarországi románok, Ti oláh nyelvű magyarok vagytok”), s ehhez a tételhez kereste a történelmi, társadalmi, gazdasági sőt faji érveket kultúrfölényes rövidlátással. („Amitek csak van, erkölcsi és anyagi javakat, mindent a magyaroknak köszönhetek. Még véretekbe is a magyarság, a mi turáni fajunk oltotta belé a nemesebb részt. Havasi tündérekről álmódó pásztorok, a mi ellopott vérünk adta néktek a bátorságot, hogy ellenünk forduljatok. Mi az egymásnak és a hazának szeretetét ültettük közétek, és Ti, ravaszsággal és árulással öntözve a szeretet magját, gyűlölséget növeltetek belőle.”) A román nemzeti öntudatosodás és politikai szervezkedés három lépését, illetve szakaszát jelölte meg: külön társadalmi, oktatásügyi, vallási és gazdasági szervezkedés (1.); területi önkormányzat, román (oláh) hivatalos nyelvvel (2.); „politikailag egyesülni Romániával, Nagy Romániában, a Fekete-tengertől a Tiszáig: ez a harmadik lépés. Ebbe már a magyar kormánynak nem volna beleszólása.” (Az is tünetértékű – megfelelőit ismerjük a másik oldalról –, hogy különbséget tesz román és oláh között; az erdélyi románokra, anyanyelvükre utóbbi megnevezést tartja csak érvényesnek.) A bukaresti nemzeti kiállítás megszervezésének módjából, felirataiból, a Goldiştól idézett „nálunk Romániában” kitéletől indítva, Apáthy az ország széthullásának veszélyét érzékeli: „Hiába küldünk bélyeges papírost Budapestre, hogy emeljenek föl, ha már elestünk. Azt nem szabad megvárunk. Követeljük a magyar törvényhozástól, hogy segítsen – nem rajtunk, hanem Magyarországon!”

Hasonló, ha nem is épp ennyire egyoldalú figyelmeztetések a *Budapesti Hírlap*ban is olvashatók. 1910 áprilisában például beszámol a lap Bánffy Miklós programbeszédéről (a választási hadjárat keretében), amely élesen bírálta a központi kormányt az erdélyi dolgok elhanyagolása miatt. „Kevés kivétellel – tudósít a *Budapesti Hírlap* Kolozsvárról – úgy bántak velünk, mint a mostoha gyermekkel, az utolsók voltunk abban, hogy vágyaink és követeléseink kielégíttessenek. A nemzetiségi kérdésben panasolta [a tudósítás itt átvált függő beszédbe – K. L.], hogy nem azokat kérdezték meg, akik ismerik a kérdést, hanem a fővárosban levő más szemmel látókat. A nemzetiségi kérdést érintő ügyekben elsősorban az erdélyieket kell meghallgatni.” Az erdélyi román iskolaügy többször is napirendre kerül a *Budapesti Hírlap*ban – hol állást foglalva a nemzetiségi iskolák állami támogatása ellen, hol pedig (közvetlenül az ASTRA 1911. szeptemberi balázsfalvi közgyűlése előtt) a megértést, egy liberális szellemiséget hangsúlyozva. Utóbbira példa a „Fel Balázsfalvára!” című vezércikk (1911. aug. 24.) következő kitétele: „Értessük meg a jóhiszeműekkel, hogy lelki és anyagi javaik gyarapodását szívesen látjuk, és hogy intézményeik szabad fejlődése nem a mi becsapatusunk eredménye, hanem egy öntudatos szabadelvű nemzet politikájának a bizonyossága.” Augusztus 27-én *Az Astra ötvenéves jubileuma* cím alatt B. E. (Barna Endre?) úgy írt a küszöbön álló eseményről, mint amely „ünnepe az összes románságnak”. Pár nap múlva pedig Kós Károly Sztánáról, kalotaszegi otthonából küldött cikkben számol be a Balázsfalván személyesen tapasztaltakról (Levél a balázsfalvi gyűlésről. *Budapesti Hírlap*, 1911. szeptember 6.). Ez a „levél” a századelő magyarság- és Erdély-tudatának alapvető dokumentuma; megkülönböztetett jelentőségét írójának rangja, nemsokára bekövetkező szemléletváltása és élete végéig következetesen vallott transzszilván magatartása adja – amelynek akkor sem fordított hátat, amikor átmenetileg (1940 és 1944 között) ismét hatalmi pozícióból, pontosan már nem kisebbségben, hanem a többségi nemzet elismert tagjaként nyilatkozhat. Összefoglalása ez a levél a múlt század második felében uralomra jutott konzervatív nemzetszemléletnek, a század eleji indokolt megriadtságnak s a kétségbeesett kiútkeresésnek. Józanság és elvakultság különös, helyenként megdöbbentő keveréke.

Kiindulópontja egyértelmű ítélet: „Láttam azt az ünnepet és tudom, hogy Erdély oláhságának győzelme volt az rajtunk.” Részletezi, magyarázza a balázsfalvi napok – számára döbbenetes – élményét. „Mert láttam Balázsfalván seregleni hatezer embert: romániai urakat és asszonyokat és országunk minden szegletéből: főpapokat, tanárokat, birtokosokat, ügyvédeket és képviselőket; szegény prédikátorokat és dászkeleket, iparost és kereskedőt és pórnépet: egy egész társadalmat. Ez a sok különböző ember mind lelkesedésből, saját jószántából jött oda; nem inni, nem mulatni; csak lelkesedni, csak tanulni, vezéreit meghallgatni, hogy szavukat szívébe vésve, újabb tíz esztendőre való munkakedvet, nemzeti öntudatot vihessen haza az otthon maradtaknak.” És itt mindjárt rátér az ellentétezésre, a másik oldal megmutatására: „Ezt mi magyarok nem tudjuk utánuk csinálni. Mi, erdélyiek már fáradtak vagyunk, a magyarországi közvéleményt pedig most nem érdekli a magyarság sorsa; de fontos az ott künn, hogy egy piszkolódásból élő újság terjesztheti-e szabadon a mocskot a magyar nép között a sajtószabadság szentségének védelme alatt, vagy sem. A sajtó a közvéleménynek

hű tükre: a balázsfalvi napok idején a fővárosi lapok közöltek néhány cikket az Astragyűlésről (igaz, hogy egy részüké, még tekintélyes lapoké is, roppant téves és furcsa volt), de hamar végeztek vele, és ma már vígan tovább csépelik az obstrukció üres szalmáját.” Kós Károly keményen bírálja ezt a gyakorlatot – „elvégre ez a játék a mi bőrünkre megy. Közvetlenül a miénkre, de végeredményben az egész magyarságéra.” A tanulságok hasznosítását szorgalmazza, „mert nagyon nagy szükségünk van immár arra; és lehetett is ott tanulni sokat”. És aztán következik az értelmező leírás: „Láttunk egy hatalmas nemzetgyűlést, hallottunk halálosan komoly beszédeket. De nem láttunk pózolóást, nem hallottunk frázisokat. Ez az egyik tanulság. Láttunk ott egy hadsereget: nemzeti hadsereget. Mert ez a gyülekezet nem Janku és Axentje hordája többé, ez nem támad ellenünk kaszával és faágyúval. És nem fog többé Bécs szolgálatába állani. Ez itt már *nemzet*, mely öntudatos munkával, pénzzel és kultúrával szerelte föl magát. Ez a másik tanulság. Láttuk azt, hogy az odasereglett nép milyen áhítattal szívta magába vezérei tanítását, milyen lelkesedéssel hallgatta a sokszor unalmas beszédeket, hogy meg van elégedve mindennel, amit kapott, nem kritizált semmit, de fizette örömmel filléreit az *Asztrának*. És nem volt ott szó politikáról, nem volt ott izgatás; száraz számadatokat hallottunk, száraz tényeket soroltak elő a szónokok nyugodtan, majdnem unalmasan. És az volt a benyomásunk, hogy *ez volt az utóbbi esztendőék egyik legnagyobb politikai eseménye*, ez volt a legveszedelmesebb nemzetiségi politikai izgatás. Ez a harmadik tanulság.”

Kós Károly nyilvánvalóan magyar nézőpontból mérlegeli a balázsfalvi ünnepség lenyűgöző élményét, az elismerés nála is – mint e korban még sokaknál – együtt jár „az oláh mumus” (Ady 1915-ös kifejezése) felmutatásával. Csakhogy Kós másoknál (Adynál is) pontosabban, reálisabban, tárgyyszerűbben (mert közelebről) érzékelt a megváltozott helyzetet – ő a helyszínen láthatta-hallhatta a román tömegeket és szervezőket, vezetőket. Kötelességének vélte leírni tehát: „Néhai nagy újságírónk, magyarságunk ideáljaiért utolsó leheletéig harcoló Beksics Gusztáv megjövendölte egykoron – nem is olyan régen –, hogy mihelyest az erdélyi oláhság kultúráilag, vagyoniilag és társadalmilag konszolidálódik, abban a pillanatban kérdésessé válik a magyar Erdély léte. Ma, az *Asztra* gyűlése után, tudhatjuk – ha csak el nem fedtük szemünket, be nem dugtuk fülünket –, hogy a vagyoniilag, társadalmilag, sőt kultúráilag is szervezett oláh társadalom Erdélyben készen van. Ez a társadalom tisztában van erejével, céljaival; ez a társadalom fegyelmezett, fanatikus és – idealista. Ez a társadalom – *nemzet*.”

A diagnózis után következik a prognózis. És itt Kós Károly ugyanilyen könnyörtenül józanító, a hivatalos Magyarország illúzióit romboló. Az asszimiláció, a nagy magyar álmok visszajukról mutatkoznak meg ebben a prédikatori levélben. „Az erdélyi oláh a maga jószántából magyarrá nem lesz soha – jelenti ki a levélíró, és indokolja is állítását. – A magyar nyelv megtanulására nincsen szüksége – hiszen nekünk, erdélyi magyaroknak sokkal inkább szükségünk van az oláh nyelv tudására. Inkább francia és német nyelvekre tanítatják gyermekeiket. De a magyar állameszme részére sem hódíthatjuk meg oláhságunkat többé, amióta tőszomszédunk a szabad, nemzeti és hatalmasan fejlődő Románia. Mai helyzetünk az, hogy zárt sorokban, egységes vezetés alatt és öntudatosan előnyomuló oláhsággal szemben az erdélyi elszegényedett, fáradt és re-

ményvesztett magyar társadalom lépésről lépésre, lassan, de folytonosan kénytelen visszavonulni minden téren. Sorsunkat előre látjuk, és csodára nem számíthatunk. Mi magunk gyöngék vagyunk, és segítségünkre nem jön sem a nagy-magyarországi társadalom, sem az államhatalom. A magyarországi társadalomra sohasem is számítottunk. A múltban is mi: Erdély voltunk azok, akik, ha kellett, segítséget vittünk Magyarországnak. Jutalmat ezért sohasem kértünk és sohasem vártunk. De az államhatalommal másképpen vagyunk. Annak kötelessége lett volna minket legalább segíteni, ha már nem vállalja a teljes védelmet.” És itt következik Kós 1911-es levelének legélesebb, a realista helyzetfelmérésből antihumánus és durván konzervatív következtetéseket levonó szövegrésze: saját nemzetének védelmében a nemzetiségek kollektív jogainak megvonását igényli – jóllehet tudja, ezt az eljárást „nevezhetjük jogtalanságnak, nevezhetjük embertelenségnek, jogállamban nincsen is ez helyén”. Magyarázatul-mentségül arra hivatkozik, hogy „a külföld nemzeti államai milyen eszközökkel védekeznek nemzetiségeik ellen, illetőleg hogyan védelmezik nemzetüket: 1. Pózenban tilos a lengyeleknek német birtokot vásárolniok. 2. Romániában tilos iskolákban (nyilvános iskolákban), sőt diplomokban más nyelven, mint oláhul beszélni és tanítani. 3. A szabad Amerika csak azt ismeri el állama polgárául, aki szóban és írásban bírja az angol nyelvet, és tisztában van az alkotmány főbb elveivel; szavazati joga pedig csak állampolgárnak van. Mi sok törvényt, elvet vettünk át idegenből, sokszor a ránk károsat vagy legalábbis problematikusat; vajon miért nem vettünk át ilyenforma törvényeket is? Pedig ilyen törvényeknek sikerük van és – nem kerülnek pénzbe.” A nemzetiségi kérdés liberális kezelésének elutasítását azzal is alátámasztja, hogy miközben az erdélyi román-ság minden téren előretör, a magyarság egyre tehetetlenebb, az erdélyi magyarok gazdaságilag hátrányos helyzetbe kerülnek. „Majdnem minden évben tartunk Erdélyben székelykongresszust; melynek eredménye mindenkor egy-egy memorandum – de sikere egyiknek sem volt. Azt hiszem, már meg is unták a minisztériumok az erdélyi magyarok ügyeit el is olvasni. A székelyek segítésére miniszterileg Sepsiszentgyörgyre telepített »Hitelbank« akár be is csukhatja a boltját – *semmi dolga nincsen*. Ma is olcsóbb a *Transilvania*, az *Albina* meg a szebeni bank pénze, mint a magyar pénz. És éppen a múlt héten árverezték el a Kolozsvári Nemzeti Színház alapítványi birtokát, a magyar kultuszminiszter asszisztenciája mellett – oláhok vették meg. Ehhez sem kell kommentár.”

A fokozatos birtokvesztésről adott körképet kiábrándultságának tételes (majd biblikus) összefoglalásával zárja. („De nekünk hiába beszélnek, hiába ígérnek már. Kezdünk nem hinni semmiben, ami Pestről jön; kezdünk nem hinni miniszteri nagy nemzetmentő terveknek.”) Annak azonban még nyoma sincs itt, hogy esetleg egy másfajta birtokszemlélettel, az erdélyi közös érdekek megkeresésével nem egymás ellen, hanem együttműködéssel próbálja az évszázadok óta itt élő nemzetiségek jövőjét elképzelni. A „hazafias tisztelettel” búcsúzó levélíró akarva-akaratlanul egy maradi, a következő évtizedekben korszerűtlennek és eredménytelennek, a saját értékeket és mások értékeit egyaránt veszélybe sodró nemzetfelfogásnak a tagadhatatlan foglya. Újabb keserű tapasztalatok hozzák majd egy új hipotézis, új múlt- és jövőkép kidolgozását: a transzszilvanizmus elméleti és gyakorlati kísérletét.

Addig viszont, még évekig, olyan napok következtek, mint a szinte teljes terjedelmében idézett, nyílt Kós-levél másnapja, 1911. szeptember 7. Amikor is a *Budapesti Hírlap* mit sem törődve sztánai, kalotaszegi „levelezőjének” súlyos szavaival, felhőtlen optimizmusú vezércikket közöl (*Az E.M.K. E. ünnepe*), benne statisztikai adatokat Erdély lakosságának növekedéséről (1880 és 1900 között 2 250 000-ról 2 680 000-re), valamint a magyarság részarányának javulásáról (30,5%-ról 33,5%-ra, a 430 000-es szaporulatból ugyanis 204 000 a magyarságé, állítólag). „A fajvédelmi munka az erdélyi részekben jórészt befejezéshez közeledik, és feltűnik előttünk a következő évtizedek nagy földadata: *Erdély visszahódítása a magyarság számára.*” A magát meg nem nevező vezércikkíró a „magyar Erdély aranykorát” hirdeti meg.

A publicisztikai szóvirágnak bizonyult, valóságfedezet nélküli kitétellemel érdemes szembeállítani egy negyedszázaddal későbbi, a kolozsvári *Hitel* 1937. / 2. számában közreadott tanulmányt (*Nemzetiségi küzdelmek tanulságai*). A szerző, dr. Mester Miklós, a rugonfalvi születésű történész és politikus a „magyar illuzionistákkal” szemben egyrészt a román nemzetiségi mozgalmak olyan szakértőjére hivatkozik, mint Jancsó Benedek, másrészt az egyre nyilvánvalóbbá vált tényekre – európai viszonylatban. A román politikai vezetők fölényét Mester abban látja (1937-ből visszatekintve), hogy „Ismerték [...] a maguk belső erőviszonyait, de tisztában voltak a magyarság helyzetével és erőivel is. Míg egyfelől az európai nagypolitika erővonalának kifejlési irányába állították mozgalmukat, nem feledkeztek meg azoknak a belső harci módszereknek az alkalmazásáról sem, melyek minden sikerre vitt nemzetiségi mozgalomban feltalálhatók.” A magyar közvélemény viszont nem volt képes „oly higgadtan megítélni a román nemzetiségi kérdést, mint az ír, breton, baszk, elzászi vagy flamand mozgalmakat, amelyek innen a távolból nézve mint a természetes fejlődés eredményeként jelentkező népi szabadságmozgalmak tűnnek fel előttünk”. Ebben a józan számvetésben Mester Miklós kiemeli a román egyházak megkülönböztetett szerepét a nemzetiségi küzdelmekben. S ugyanígy hangsúlyozza – a Vásárhelyi Találkozó küszöbén – a fiatalokra váró munkát. „Olyan súlyosak a mai magyar élet feladatai, hogy azokat csak egy Széchenyi, Deák, Eötvös, Kossuth, Wesselényi nemzedékéhez hasonló magyar fiatalság tudja megoldani. Azt is mondhatnám, hogy a magyar fiatalság ma határokon innen és túl éppen annyi megoldatlan kérdéssel áll szemben, mint a háború előtt a cseh és román nemzedékek.”

Ne felejtjük, hogy ez utóbbi vélemények, ítéletek abban a folyóiratban láttak napvilágot, amely lényeges szerepet vállalt az erdélyi magyar fiatalok Vásárhelyi Találkozásának megszervezésében, majd az ott elhangzottak népszerűsítésében.

(*Folytatjuk*)